

Гусеподібні (Anseriformes) — ряд птахів з надряду кілегруді. Птахи цього ряду поширені по всій земній кулі, окрім Антарктиди. Багато представників цього ряду вирощуються у сільському господарстві.

гуси (Anseriformes) - ряд птахів. Об'єднує 43 роди й 151-154 види, поширені по всій земній кулі. В Україні – 33 види з 13 родів; у їхньому числі - лебідь, гуска, качка та ін. Ряд об'єднує 2 підряди: паламедеї та пластинчатодзьобі, або власне гуси. Паламедеї (Anhimae) - великі птахи (маса 2-4 кг) з високими ногами без плавальних перетинок між пальцями, з коротким гачкуватим дзьобом і довгим хвостом. Поширені в Пд. Америці. Живуть поблизу боліт, по берегах водойм або в заболочених ділянках лісу. Кладку з 2-6 жовто-білих яєць насиджують бл. 6 тижнів. Живляться переважно рослинною їжею. Пластинчатодзьобі (Lamellirostres) - птахи різних розмірів (маса 200 г - 10 кг). Ноги відносно низькі, з плавальними перетинками, дзьоб видовжений, плескатий, з пластинками або зубчиками по краях; забарвлення різноманітне, у самок і самців часто відмінне. Оперення густе і щільне, добре змащується секретом куприкової залози. Більшість видів - монетами (див. Моногамія у тварин). Гніздяться парами, рідше - невеликими колоніями. Кладку з 2-15 одноколірних яєць насиджують 20-41 день (у більшості видів - бл. 25). Живляться Г. водними тваринами або рослинами (гуси - лише прибережними рослинами). Майже всі Г.- об'єкти спортивного, подекуди промислового полювання; рідкісні види перебувають під охороною. Википні рештки відомі з еоцену.

Зовнішній вигляд

Гусеподібні — птахи середнього та великого розміру. Маса найбільшого представника ряду — лебедя-шипуну — сягає 12 кг.

Більшість гусеподібних мають довгу шию, довжиною до 40 см. Голова невеликого розміру, не перевищує довжини 20 см. На кінці голови знаходиться дзьоб, довжиною до 8 см, затуплений на кінці. У дзьобі є дві ніздрі, через які птах дихає. Ще на кінчику у внутрішній частині дзьоба знаходяться зубчики, які не дозволяють випасти впійманій риби. Очі переважно не перевищують довжини 1 см. Забарвлення очей буває червоне, чорне, чи блакитне.

Оперення забарвлене найчастіше чорним, сірим, білим кольорами. Пір'я жирне, щоби птах не намокав у воді. Над хвостом міститься куприкова залоза, що виділяє жир. Лапи гусеподібних чотирьохпалі. Три пальці на лапах з'єднані тонким шаром шкіри, а один розміщений ззаду. Пір'я на хвості довше. Зазвичай у гусей пір'я чисте, тому що вони посилено дбають про чистоту пір'я, прочищаючи його дзьобом. В середньому розмах крил становить 1 метр.

Еволюція та систематика

Гусеподібні відомі ще з мезозою (пізньокрейдовий рід *Vegavis*).

Гусеподібних вперше класифікував німецький вчений-біолог Йоганн Георг Ваглер за рік перед смертю, у 1831 році. До гусеподібних входять три сучасні родини: качкові (Anatidae), напівлапчасті гусаки (Anseranatidae) та паламедеї (Anhimidae).

Качкові є найбільшою родиною цього ряду і поділяються на 9 підродин.

Родина напівлапчастих гусаків містить лише один сучасний вид.

Паламедеї, або крикуни включають 3 види у 2 родах. Раніше цю родину відносили до куроподібних.

Розповсюдження

Поширені зараз практично по всій земній кулі, виключаючи Антарктиду. Особливо сильно поширилися внаслідок розведення у сільському господарстві.

Природно поширені біля водойм: озер, боліт, річок з повільною течією. Там, у водоймах, більшість птахів ряду гусеподібні проводять більшу частину свого життя, лише виходячи на берег задля того, щоби розмножуватись. Гніздяться також переважно достатньо близько до водойм. У природі найбільша різноманітність видів гусеподібних у Південній Америці, Африці та Австралії.

Лебеді, найбільші представники ряду, особливо сильно поширилися у Європі на території Англії, де місцеві вельможі сприяли поширенню цих птахів. На пару лебедів у той час давалось спеціальне озеро, у якому жила одна чи трохи більше пар лебедів. Тепер у Великій Британії, після тривалого тримання гусей та лебедів, створився звичай, при якому всі купують собі вбиту гуску на різдвяну страву.

У Азії зараз розводять гусей та качок для різноманітних страв. Одна з них — качка по-пекінськи, подається порізаною на 102 шматки.

Поширення в Україні

У дикій природі зустрічаються на півночі України, на озерах Полісся. Там найчастіше зустрічається лебідь-шипун з родини качкових. В Україні поширені гусині та качкові ферми. Також гусей, качок, лебедів тримають у приватному сільському господарстві.

У даній таблиці наводяться всі види, поширені на території України:

Назва виду	Латинська назва	Рік дослідження та класифікатор	Примітки
<u>Казарка канадська</u>	<i>Branta canadensis</i>	<u>Linnaeus</u> , 1758	Вид, якого нема в загальному списку птахів фауни України, але траплявся на її території в останні роки
<u>Казарка білощока</u>	<i>Branta leucopsis</i>	<u>Bechstein</u> , 1803	
<u>Казарка чорна</u>	<i>Branta bernicla</i>	<u>Linnaeus</u> , 1758	
<u>Казарка червоновола</u>	<i>Rufibrenta ruficollis</i>	<u>Pallas</u> , 1769	
<u>Гуска сіра</u>	<i>Anser anser</i>	<u>Linnaeus</u> , 1758	
<u>Гуска білолоба</u>	<i>Anser albifrons</i>	<u>Scopoli</u> , 1769	
<u>Гуска мала</u>	<i>Anser erythropus</i>	<u>Linnaeus</u> , 1758	
<u>Гуменник</u>	<i>Anser fabalis</i>	<u>Latham</u> , 1787	
<u>Гуска біла</u>	<i>Chen caerulescens</i>	<u>Linnaeus</u> , 1758	
<u>Гуска гірська</u>	<i>Eulabeia indica</i>	<u>Latham</u> , 1790	Вид, якого нема в загальному списку птахів фауни України, але траплявся на її території в останні роки
<u>Лебідь-шипун</u>	<i>Cygnus olor</i>	<u>Gmelin</u> , 1789	Найбільший вид ряду
<u>Лебідь-кликун</u>	<i>Cygnus cygnus</i>	<u>Linnaeus</u> , 1758	
<u>Лебідь малий</u>	<i>Cygnus bewickii</i>	<u>Yarrell</u> , 1830	
<u>Огар</u>	<i>Tadorna ferruginea</i>	<u>Pallas</u> , 1764	Під загрозою

			зникнення
<u>Галагаз</u>	<i>Tadorna tadorna</i>	Linnaeus, 1758	
<u>Крижень</u>	<i>Anas platyrhynchos</i>	Linnaeus, 1758	Інша назва — кряква
<u>Чирянка мала</u>	<i>Anas crecca</i>	Linnaeus, 1758	
<u>Чирянка-квоктун</u>	<i>Anas formosa</i>	Georgi, 1775	Вид, якого нема в загальному списку птахів фауни України, але траплявся на її території в останні роки
<u>Нерозень</u>	<i>Anas strepera</i>	Linnaeus, 1758	
<u>Свищ</u>	<i>Anas penelope</i>	Linnaeus, 1758	
<u>Шилохвіст</u>	<i>Anas acuta</i>	Linnaeus, 1758	
<u>Чирянка велика</u>	<i>Anas querquedula</i>	Linnaeus, 1758	
<u>Широконіска</u>	<i>Anas clypeata</i>	Linnaeus, 1758	
<u>Чернь червонодзьоба</u>	<i>Netta rufina</i>	Pallas, 1773	
<u>Попелюх</u>	<i>Aythya ferina</i>	Linnaeus, 1758	
<u>Чернь білоока</u>	<i>Aythya nyroca</i>	Guldenstadt, 1770	
<u>Чернь чубата</u>	<i>Aythya fuligula</i>	Linnaeus, 1758	
<u>Чернь морська</u>	<i>Aythya marila</i>	Linnaeus, 1761	
<u>Каменярка</u>	<i>Histrionicus histrionicus</i>	Linnaeus, 1758	Вид, якого нема в загальному списку птахів фауни України, але траплявся на її території в останні роки
<u>Морянка</u>	<i>Clangula hyemalis</i>	Linnaeus, 1758	
<u>Гоголь</u>	<i>Bucephala clangula</i>	Linnaeus, 1758	
<u>Пухівка</u>	<i>Somateria mollissima</i>	Linnaeus, 1758	
<u>Синьга</u>	<i>Melanitta nigra</i>	Linnaeus, 1758	
<u>Турпан</u>	<i>Melanitta fusca</i>	Linnaeus, 1758	
<u>Савка</u>	<i>Oxyura leucocephala</i>	Scopoli, 1869	
<u>Крех малий</u>	<i>Mergus albellus</i>	Linnaeus, 1758	
<u>Крех середній</u>	<i>Mergus serrator</i>	Linnaeus, 1758	
<u>Крех великий</u>	<i>Mergus merganser</i>	Linnaeus, 1758	

Спосіб життя

Дві родини: справжні гуси та качкові сильно близькі за способом життя. Паламедесві помітніше відрізняються за способом життя.

Більшість свого життя гуси та качки проводять на воді. Вони гніздяться в очереті та берегах, в кущах, прибережних чагарниках, на гілках прибережних дерев.

Всі види гусеподібних, що живуть у природі, добре літають, здатні розвивати швидкість до 70 км/год. Найактивніші гуси та качки рано та увечері. Сліди гусеподібних чотирьохпалі: ззаду є один палець, інші пальці з'єднані тонким шаром шкіри.

Паламедесві живуть на луках, де багато трави і харчуються у водоймах. Вони здатні літати майже протягом усього року. Їх сліди не мають з'єднання між пальцями, пальці довші.

Життя групами

Всі види гусеподібних живуть родинами, у яких є 2-4 сім'ї, птахи з 2-3 виводків. Вони здатні «перемовлятися» між собою. У їхній словниковий запас входить близько 10 слів. На плавання птахи цього ряду виходять сім'ями, родинами, рідше парами. У нетривалі літання вилітають невеликими групами.

У теперішній час на одну водойму зараз припадає близько 3 родини диких качок, у якій налічується близько 20 особин. Гуси та лебеді у дикій природі малопоширені.

Харчування

Гусеподібні здатні живитись морепродуктами та травами. Окремі види харчуються рибою, моллюсками, рачками та ракоподібними, водоростями. Для цього вони здатні пірнати на глибину у 40 метрів, і бути під водою до 3 хвилин. Гуси та качки переважно живляться травою. Вони відкусують траву боковою частиною дзьоба. Харчуються злаками, плодами ягід та комахами. Переважно добувають їжу на берегах, у трясовині, на луках.

Об'єм випитої за день води приблизно дорівнює об'єму випасаного тіла. Вода грає велику роль у харчуванні гусеподібних.

Гуси здатні завдавати великої шкоди, випасаючи траву малої довжини, оскільки вони виривають із грунту траву з корінням. Якщо гуси мають велику територію для випасання, ця проблема не несе великої небезпеки для трави.

Міграції

Мігрують з гусеподібних гуси та качки. Здебільшого мігрують на південь ті, чия батьківщина у Сибірі та на півночі Євразії. Перельоти деяких гусеподібних складають до 3500 кілометрів. Переліт птахів цього ряду зберігає форму так званого ключа: трикутник без однієї сторони. Під час перельотів птахи мало спілкуються. Зупиняються під час перельотів лише для плавання або випасання трави. Часто перельоти відбуваються на невеликій відстані від перельотів птахів ряду гагароподібні.^[3]

Розмноження

Більшість видів гусеподібних обирають собі пару на все життя, у догляді за дитиною беруть участь як і самка, так і самець. Інші види найчастіше самка обирається самцем лише на один сезон, при тім, що самець не бере ніякої участі у доглядом за дитиною. Гнізда гусеподібних роблять у кущах, водоймах, дуплах прибережних дерев, земляних норах тощо. Переважно гніздо вистелене пухом, яке самка витягнула дзьобом із нижньої поверхності тіла. У гнізді насиджується від 2 до 13 яєць. Яйця одного забарвлення: білого, рідше блідо-голубуватого. Тривалість висидження яєць триває від 25 до 40 днів. Коли вилуплюються пташенята, вони покриті пухом і здатні бігати вже через годину після вилуплення. Самка, рідше самець із самкою завжди захищають пташенят від небезпеки, здатні для цього пожертвувати своїм життям. Пташенята добре починають літати на 2-ому місяці

життя, у більших за розміром птахів до 4 місяців. Статева зрілість у гусеподібних приходить на 2-3 році життя.

Зменшення кількості у природі

Кількість гусеподібних у природі в наш час значно зменшується. Це пов'язане з тим, що відбуваються значні висушення боліт та мілких озер. Багато гусеподібних, серед них найбільше гуси та лебеді страждають під час перельотів від браконьєрства. Найчастіше це трапляється під час зупинок на харчування. Велика кількість качок перериває своє існування під час сезонів полювання. Через загрозу зараження пташиним грипом, кількість полювання на гусеподібних зменшена.

У Червоний список МСОП належить близько 50 видів рідкісних птахів цього ряду. Один з них в Україні — огар *Tadorna ferruginea* (Pallas, 1764). Охороною окремих видів зараз займається міжнародна організація «Грінпіс».

Гусеподібні (пластивкодзьоби) - це ряд кілегрудих (новонебних) водоплавних птахів. Даний ряд ділиться на дві родини: качині і паламедеї. В даний час відомо близько 200 видів гусеподібних, причому основна більшість цих видів належать до родини качиних. Вископні останки гусеподібних знайдені в пластах, що відносяться до крейдяного періоду. Їх предками були давні наземні рослиноїдні птахи, схожі за будовою на куроподібних. Найближчі сучасні «родичі» гусеподібних - представники ряду куроподібних.

Ці птахи мешкають на всіх материках, крім Антарктиди. Їх життєдіяльність пов'язана із водоймами. Гусеподібні добре плавають, багато з них здатні пірнати. Багато представників цієї родини в'ють гнізда на берегах прісних або солоних водойм. Деякі види гусеподібних рослиноїдні. Інші харчуються рибою та водними безхребетними тваринами. Птахи, що живуть в помірному кліматичному поясі та на півночі, здійснюють сезонні переліти. Представники гусеподібних - гуси, качки, лебеді, тощо.

Птахи ряду гусеподібних мають спільні риси зовнішньої будови. Вони середніх або великих розмірів із довгою шиєю та укороченими ногами. Маса різних видів цих птахів коливається від 200 грам (чирок-свистунок) до 13 кг (лебідь шипун). Водний спосіб життя визначає риси зовнішньої будови гусеподібних. Так, подовжена шия полегшує видобуток їжі з-під води. А завдяки особливій плавальній перетинці, що сполучає три передніх пальця на кожній нозі, птах швидше плаває. Дзьоб гусеподібних птахів широкий і сплющений. По краях наддзьобка та піддзьобка є поперечні пластинки з рогової речовини. Таким чином, у річкових качок у дзьобі утворюється цедільний апарат, у гусей і казарок - пристосування для щипання трави, у крохалів, завдяки зубцям на рогових пластинках в дзьобі, утримується спіймана риба.

Оперення у гусеподібних водонепроникне, у багатьох видів - строкате. Зовнішні пір'я змащуються водонепроникним секретом, що виділяється особливими залозами в шкірі, зокрема, куприковою залозою. Виділення мастила відбувається при натисканні дзьобом. У зв'язку з цим, птахи багато часу проводять, доглядаючи за пір'ям. Теплоізоляція у птахів ряду гусеподібних забезпечується за рахунок добре розвиненого шару пуху і підшкірного жиру.

Птахи із ряду гусеподібних відносяться до виводкових і розмножуються один раз на рік. Гніздяться птахи на берегах водойм. Самка відкладає від двох до п'яти яєць (зазвичай більше п'яти) та висиджує їх до 25 днів. Пташенята, що вилупилися, покриті пушком і вже через деякий час можуть самостійно бігати та плавати. У більшості птахів цього ряду пташенята здатні літати через 2-4 місяці. До цього часу самка одна або разом з самцем стежить за ними і в разі небезпеки захищає від ворогів.

Значення гусеподібних для людини дуже велике. Більшість з них є об'єктами промислу. На них полюють заради м'яса та пуху. Качку-крижня і сірого гусака одомашнили і за тисячоліття виведено багато їхніх порід. В даний час причини скорочення чисельності гусеподібних - інтенсивний промисел, у тому числі браконьєрство. Тому популяція гусеподібних зменшилася. Багато які з диких видів цих птахів опинилися під загрозою зникнення і потребують охорони. У Міжнародну Червону книгу занесені лебідь-шипун, гага звичайна, червоновола казарка, лебідь малий, інші.

Значення птахів у природі та житті людини

Птахи відіграють важливу роль у природі та житті людини. Саме за їх посередництвом відбувається поширення насіння рослин (наприклад, сойки, дрозди, кедрівки). Окремі види птахів (нектарниці, колібрі), живлячись нектаром рослин, сприяють перехресному запиленню квіток. Між птахами та іншими видами тварин у природі існують складні взаємозв'язки. Одні види птахів (хижі) живляться іншими видами. Наприклад, хижі птахи поїдають, насамперед, ослаблених і хворих тварин, сприяють природньому добору. Грифи, стерв'ятники поїдаючи загиблих тварин, є санітрами екосистем. У птахів спостерігаються різні види співжиття, коли дрібніші види птахів поселяються в колоніях більших птахів (шпаки селяться разом з граками). Постійна присутність ластівок біля табунів свійських і диких тварин на пасовищі пов'язана з тим, що великі ссавці принадають багатьох комах, яких птахи ловлять у польоті. Комахоїдні птахи, як правило, корисні для рослин, оскільки живляться личинками різних комах, що завдають рослинам великої шкоди. Особливо значну кількість комах поїдають горобцеподібні, приносячи величезну користь сільському й лісовому господарству. Проте є птахи, які завдають шкоду людині: живляться корисними для неї комахами (осоїди, бджолоїдки), нищать сади (шпаки), обламують гілки для будування гнізда (граки), продовбують кору й деревину (дятли), а також є природними резервуарами збудників інфекційних хвороб людини (голуби, качки). Багато рибоїдних птахів (пелікани, чаплі, мартини) є переносниками збудників гельмінтозів. Птахи є господарями кліщів (іксодових, гамазових) та їхніх личинок, які переносять хвороби людини і тварин (наприклад, енцефаліт).

У житті людини птахи мають велике значення, що виявляється у величезній ролі свійських птахів у сільському господарстві та птахів взагалі у знищенні шкідників сільського господарства. Птахи також становлять значну промислову (куріпки, перепілки, фазани) і декоративну (щиглики, папуги, канарки) цінність. Існує окрема галузь тваринництва, що займається розведенням сільськогосподарських птахів для отримання м'яса, яєць, пуху, пір'я – *птахівництво*. Свійськими птахами, яких розводять в Україні, є *кури, гуси, індики, фазани, цесарки* тощо. Кури походять від диких банківських курей. Людина створила багато порід курей: *несучі* (леггорн, російська біла, орловська), *м'ясні* (*плімутрок*, кохінхін), *м'ясо-яєчні* (загорська, первомайська), *декоративні* (беніамка, падуан) тощо. Свійські качки походять від дикої качки-крижня, а породами для вирощування є мускусні, пекінські, сірі українські./уси походять від дикої сірої гуски. Предками порід гусей була дика сіра гуска. Людина розводить такі породи гусей, як великі сірі, холмогорські, горківські, заради м'яса та пір'я.

До Червоної книги України занесені 67 видів птахів: *пелікан рожевий, пелікан кучерявий, баклан чубатий, жовта чапля, косар, коровайка, лелека чорний, червоногола казарка, лебідь малий, огар, гоголь, гага звичайна, скопа, шуліка рудий, лунь польовий, канюк степовий, змієїд, орел-карлик, орел степовий, підорлик великий, могильник, беркут, орлон-білохвіст, стерв'ятник, гриф чорний, сип білоголовий, балобан, сокіл-сапсан, боривітер степовий, глухар, журавель сірий, дрофа, стрепет, кулик-сорока, кроншнеп великий, пугач, сич волохатий, сичик-горобець, сова довгохвоста, сипуха, сорокопуд сірий, шпак рожевий, очеретянка прудка, корольок червоноголовий та ін.*